ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍‌ଙ୍କ କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ

ଡ.ଶରତ କୁମାର ଜେନା

ସାରାଂଶ:

ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ହେଉଛନ୍ତି ପୃଥିବୀର ସର୍ବପ୍ରଥମ ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ । ତାଙ୍କର ପିତା ନିକୋମେକସ୍ ଥିଲେ ମାସିଡ଼ୋନିଆ ରାଜ୍ୟର ରାଜବୈଦ୍ୟ । ବାଳକ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ପିତାଙ୍କ ସହ ରାଜକୀୟ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବା ସହ ପିଲାବେଳୁ ରସାୟନ ଓ ଆୟୁର୍ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରବୀଣ ଥିଲେ । ପରେ ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏଥେନସ୍ ନଗରୀରେ ପ୍ଲାଟୋ ଯେଉଁ ଏକାଡ଼େମୀ ଖୋଲିଥିଲେ ସେ ତାର ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ରଥିଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ଦର୍ଶନ, ଗଣିତ ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ସମଧିକ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ପ୍ଲାଟୋଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ମନ ବହୁ ବିଷୟରେ ଗୁରୁଙ୍କ ତତ୍ୱଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । କେତେକ ଐତିହାସିକଙ୍କ ମତରେ ଶେଷବେଳକୁ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟଙ୍କର ମତଭେଦ ବି ହୋଇଥିଲା । ତଥାପି ପ୍ଲାଟୋ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଗୁଣଗାନ କରୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୪୩-୨ରେ ମାସଡୋନର ରାଜା ଫିଲିପ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ପୁତ୍ର ଆଲେକଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ଗୃହଶିକ୍ଷକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ରାଜନୀତି ଦର୍ଶନର ମୂଳଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ବିଷ୍ଣୁଶର୍ମାଙ୍କ ପରି ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ସେ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୫-୪ରେ ଫିଲିପଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେ ଏଥେନସ୍ ନଗରୀକୁ ଆସି ଏକ ବିଦ୍ୟାପୀଠ ଖୋଲିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ଆର୍ଯ୍ୟଋଷିଙ୍କ ଭଳି ଦିବସରେ ବୃକ୍ଷଛାୟାରେ ବସି ସେ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଗଭୀର ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏବଂ ସାୟଂକାଳରେ ସାହିତ୍ୟ, ଅଳଂକାରଶାସ୍ତ୍ର ଓ ସଂଗୀତ ଆଦି ଚାରୁକଳା ପ୍ରଭୃତିର ଜ୍ଞାନ ପରିବେଷଣ କଲେ । ତାଙ୍କର 'କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ' ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଯେଉଁଥିରେ ସେ ଅନୁକରଣ ତତ୍ତ୍ୱ, ବିରେଚନ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଟ୍ରାଜେଡି ତତ୍ତ୍ୱ ଆଦି ସଂପର୍କରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ବୀଜଶବ୍ଦ:

ଅନୁକରଣ, ବିରେଚନ, ଟ୍ରାଜେଡ଼ି, ହାମାର୍ସିଆ, ପେରିପେଟିଆ, କମେଡ଼ି

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରୀକ୍‌ର ବିଖ୍ୟାତ ଦାର୍ଶନିକ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ (ଖ୍ରୀ:ପୂ:୩୮୪-୩୨୨)ଙ୍କ ସ୍ଥାନ ସର୍ବଦା ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କର ଆଦିଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ପ୍ରଥମତଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ଲାଟୋଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ଭାବରେ ସେ ଯେତିକି ପରିଚିତ, ବିଶ୍ୱବିଜେତା ଆଲେକଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ଗୁରୁ ଭାବରେ ମଧ ସେତିକି ଖ୍ୟାତ । ନିଜ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରାୟତଃ ଚାରିଶହରୁ ଅଧିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ, ଯେଉଁଥିରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ, ମନୋବିଜ୍ଞାନ, ପ୍ରାକୃତିକ ଇତିହାସ, ପ୍ରାଣୀ ବିଜ୍ଞାନ, ଜ୍ୟୋର୍ତିବିଜ୍ଞାନ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର, ଗଣିତ, ସଙ୍ଗୀତ, ଶରୀର ବିଜ୍ଞାନ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଅର୍ଥନୀତି, ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ର ଓ କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । 'କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର' ହେଉଛି ତାଙ୍କର ଶେଷ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ

Quick Response Code:

Available online at : https://pracheenews.com/

DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.13619378

Article No - BPPP00212

ଯୋଗାଯୋଗ :
ଡ. ଶରତ କୁମାର ଜେନା, ସହକାରୀ ପ୍ରଫେସର,
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ବିଶ୍ୱଭାରତୀ, ଶାନ୍ତିନିକେତନ-୭୩୧୨୩୫
E-Mail ID: jksarat@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2668-8774

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୨.୭.୨୦୨୪	୧୭.୭.୨୦୨୪	୨୫.୭.୨୦୨୪	୧.୮.୨୦୨୪

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ଜେନା, ଶରତ କୁମାର ୨୦୨୪ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍‌ଙ୍କ କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ । ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ । ଭାଗ :୧୦, ସଂଖ୍ୟା : ଙ; ପୃଷ୍ଠା :୯-୧୩ ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦକ୍ଷତା ଲାଭ କରି ସେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଛବିଶିଟି ଅଧ୍ୟାୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏହି 'କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ' ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଆଧାର କରି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଅନୁକରଣ ତତ୍ତ୍ୱ (MimesisTheory) :

ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଏକ ଗୁରୁତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ, ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ପ୍ଲାଟୋଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ସମାକାଳୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ସମାଜରେ କଳା ଓ କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ଉଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ପ୍ଲାଟୋ କଳା ବା ସାହିତ୍ୟକୁ ମିଥ୍ୟା ଜଗତର ମିଥ୍ୟା ଅନୁଭୂତି ବୋଲି କହିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ- ସାହିତ୍ୟିକ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ବା କ୍ରିୟାକଳାପକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ, ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଭୌତିକ ଜଗତରେ ରହିଛି, ସେ କେବଳ ତାର ଅନୁକୃତିକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିଥାଏ । ଇଶ୍ୱରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସାହିତ୍ୟିକ କେବଳ ନକଲ କରିଥାଏ । ସେହି ନ୍ୟାୟରେ କଳା ପ୍ରକୃତିକୁ ଅନୁକରଣ କରେ । ଜଣେ କଳାକାର ବା ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରକୃତିକୁ ଅନୁକରଣ କରି କଳା ବା ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି । ନକଲ ବା ଅନୁକରଣ କରିବା ଏକ ନିକୃଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ କଳା ବା ସାହିତ୍ୟକୁ ନିକୃଷ୍ଟ କର୍ମ ବୋଲି କହିଥିଲେ । 'ସମାଜ ଗଠନରେ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା' ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ଲାଟୋ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟଜଗତକୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଅନୁକରଣାତ୍ମକ, ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ଓ ମିଶ୍ର । ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଓ କମେଡ଼ି ହେଉଛି ଅନୁକରଣାତ୍ମକ କାବ୍ୟ । ବନ୍ଦନାଗୀତି ହେଉଛି ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ଏବଂ ଏପିକ୍ ବା ପୁରାଣ ହେଉଛି ମିଶ୍ରକାବ୍ୟ । ଅନୁକରଣାତ୍ମକ କାବ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ସିଧାସଳଖ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ପଡେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସାଧୁ ଲୋକମାନେ ବି ଅସାଧୁ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଛି । ତେଣୁ ପ୍ଲାଟୋ କଳା ବା ସାହିତ୍ୟକୁ ବର୍ଜନ କରିବାକୁ କହିଥିଲେ ।

ସାଧାରଣତଃ ଅନୁକରଣ କହିଲେ ତିନୋଟି ବିଷୟକୁ ବୁଝାଏ । ଯଥା- ୧. କୌଣସି ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଅନୁକରଣ କରିବା, ୨. ସାଦୃଶ୍ୟ, ୩. ଅବିକଳ ନକଲ ବା ଦାର୍ପଣିକ ପ୍ରତିଫଳନ । ପ୍ଲାଟୋ ଅନୁକରଣର ଅର୍ଥ ବୁଝିଥିଲେ ଅବିକଳ ନକଲ ବା ଦାର୍ପଣିକ ପ୍ରତିଫଳନ । କିନ୍ତୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ 'ଅନୁକରଣ'କୁ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଇଶ୍ୱରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ବସ୍ତୁ ବା ପ୍ରକୃତିକୁ ଜଣେ କଳାକାର ତାର କଳା ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରି ତାର ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଅବିକଳ ନକଲ ନୁହେଁ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ, ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟର ଚିତ୍ରକୁ ଯଦି ତିନିଜଣ ଚିତ୍ରକର ଆଙ୍କିବେ ତେବେ ସେମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ଅଲଗା ଅଲଗା ହେବ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟର ଚିତ୍ରଟି ମୂଳ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟର ସାଦୃଶ୍ୟ ହେବ ସିନା ଅବିକଳ ନକଲ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । 'ଅନୁକରଣ'ର ବାଖ୍ୟା କଲାବେଳେ କାବ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କହିଥିଲେ-

୧. କାବ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅନୁକରଣ ନୁହେଁ, ପ୍ରକାଶ ।
୨. ଏହା ସ୍ୱର ଓ ଛନ୍ଦ ମାଧ୍ୟମରେ ହୋଇଥାଏ ।
୩. ପ୍ରକାଶର ବିଷୟ କୌଣସି ବସ୍ତୁର ଅନୁକରଣ ହୋଇଥାଏ ।
୪. ପ୍ରକାଶ କାର୍ଯ୍ୟ ସହଜ ନୁହେଁ, ଏହା ଅଧ୍ୟବସାୟ ସାପେକ୍ଷ ।
୫. ଏ ପ୍ରକାଶନ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବ୍ୟତୀତ ଆହୁରି ଏକ ଶକ୍ତି ଉପରେ ଅଧିକ ନିର୍ଭର କରେ, ତାହା ହେଉଛି କବିଙ୍କର ମୌଳିକ ଦକ୍ଷତା ବା ପ୍ରତିଭା ।

ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ବସ୍ତୁର ଅନୁକରଣ କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଛନ୍ଦ ଓ ସୁର ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ବସ୍ତୁର କେବଳ ଅନୁକରଣ, କାବ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଏକ ଉପାଦାନ ମାତ୍ର । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ଅନୁକରଣ ବିଭିନ୍ନ କବିପ୍ରତିଭା ଦ୍ୱାରା ସଙ୍ଗଠିତ ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାବରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବିଭାବନା ପ୍ରକ୍ରିୟା କବିଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ । ତେଣୁ କାବ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏକ ନିଜସ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ସୃଷ୍ଟି ସହିତ ମୂଳବସ୍ତୁର କେବଳ ସାଦୃଶ ରହିଥାଏ । ଅତଏବ କଳା ପ୍ରକୃତିକୁ ଅନୁକରଣ କରିନଥାଏ, ବରଂ କଳା ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ ।

ସାଦୃଶ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ କହିଛନ୍ତି- କବି ଅନୁକରଣକାରୀ ହେତୁ ତିନୋଟି ବିଷୟରୁ ଗୋଟିକୁ ଅନୁକରଣ କରିବେ । ତିନୋଟି ବିଷୟ ହେଉଛି-

୧. ବସ୍ତୁ ସମୂହ ଯେପରି ଥିଲେ ବା ଅଛନ୍ତି,
୨. ବସ୍ତୁ ସମୂହ ସେପରି ଅଛନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ ବା ମନେ କରାଯାଏ ।
୩. ବସ୍ତୁ ସମୂହ ଯେପରି ହେବା ଉଚିତ ।

ତେଣୁ କବି ବସ୍ତୁର ଅବିକଳ ନକଲ କରିନପାରନ୍ତି । ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା ଘଟିଅଛି, ତାହା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ଘଟିପାରେ, ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ବା ପ୍ରୟୋଜନୀୟତାର ବିଧି ଅନୁସାରେ ଯାହା ଘଟନୀୟ, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା । (ପୋଏଟିକସ୍-୯ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ଯେପରି ଏକ ସୃଜନୀଶକ୍ତି, କଳା ମଧ୍ୟ ସେପରି ଏକ ସୃଜନୀଶକ୍ତି ଦୁହିଁଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ସୃଷ୍ଟି । କିନ୍ତୁ କଳାସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକୃତିର ସୃଷ୍ଟି ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ପ୍ଲାଟୋଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବା ସହ କଳା, ସାହିତ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ଯଥାର୍ଥ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

୧. କାବ୍ୟରେ ଅନୁକରଣର ମାଧ୍ୟମ:

ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟରେ ଲୟର ଉପଯୋଗ ହେଲା ଭଳି କାବ୍ୟକଳାରେ ଭାଷାର ଉପଯୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଗଦ୍ୟ ବା ପଦ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ଭାଷାରେ କାବ୍ୟକଳା ଗଢି ଉଠିଥାଏ । ତେବେ ସାଧାରଣ ଲୋକମାନେ ଅନୁକୃତି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଭୁଲିଯାଇ କେବଳ ଛନ୍ଦକୁ ହିଁ କବିତାର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । କବିତା ସହିତ ଛନ୍ଦକୁ ଯୋଡ଼ି, ଛନ୍ଦ ହିଁ କବିତାର ଆଧାର ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ର ବା ଭୌତିକ ଦର୍ଶନର କୌଣସି ବିଷୟ ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ ହେଲେ ତାକୁ କବିତା କୁହାଯିବ କି ? ଅତଏବ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ବିଚାର ଅନୁସାରେ ସାହିତ୍ୟକୁ ଭୌତିକ ଶାସ୍ତ୍ରଠାରୁ ଅଲଗା କରୁଥିବା ବିଷୟଟି ଛନ୍ଦ ନୁହେଁ, ବରଂ ଅନୁକୃତି ଅଟେ । ଏହି ଅନୁକୃତି ନିମନ୍ତେ ଛନ୍ଦ ହେଉଛି ଏକ

ମାଧ୍ୟମ ମାତ୍ର ।

୨. କାବ୍ୟରେ ଅନୁକରଣର ବିଷୟ:

କାବ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଅନୁକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟ କହିଲେ ସାଧୁ ଓ ଅସାଧୁ ଭେଦରେ ଦୁଇଟି ବର୍ଗକୁ ବୁଝାଏ । ଏହି ବିଭାଜନ ମନୁଷ୍ୟର ନୈତିକ ଆଚରଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ କାବ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ବାସ୍ତବ ଜୀବନଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତର ଅଥବା ନିମ୍ନତର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସଂପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । ଏଭଳି ବିଭେଦ ଚିତ୍ର, ନୃତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ ଆଦିରେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ସେଇ ନ୍ୟାୟରେ କାବ୍ୟକୁ 'ଟ୍ରାଜେଡ଼ି' ଓ 'କମେଡ଼ି' ଭେଦରେ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ଉଚ୍ଚତର ଭାବନାକୁ ଚିତ୍ରିତ କରାଗଲା ବେଳେ କମେଡ଼ିରେ ନିମ୍ନତର ଭାବନା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ ।

୩. କାବ୍ୟରେ ଅନୁକରଣର ଶୈଳୀ:

କାବ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଶୈଳୀଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ସାଧାରଣତଃ ତିନିପ୍ରକାର ଶୈଳୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଶୈଳୀଟି ପ୍ରବନ୍ଧାତ୍ମକ, ଯେଉଁଥିରେ କବି ନିଜ ବିଷୟରେ କିମ୍ବା ଚରିତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଆତ୍ମାଭିବ୍ୟଞ୍ଜନାତ୍ମକ, ଯେଉଁଥିରେ କବି ବା କୌଣସି ଜଣେ ଚରିତ୍ର ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୁରା ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାନ୍ତି । ତୃତୀୟଟି ହେଉଛି ନାଟ୍ୟାତ୍ମକ, ଯେଉଁଥିରେ ସବୁ ଚରିତ୍ର ବକ୍ତା ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ କବି ନିରବ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି ।

୪. କାବ୍ୟରେ ଅନୁକରଣର ମହତ୍ତ୍ୱ:

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟି ଓ ଏହାର ଆସ୍ୱାଦନର ମୂଳକାରଣ ହେଉଛି ଅନୁକରଣ । ଅନୁକରଣ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଉଛି ମଣିଷର ଚିର ସହଜାତ । ମନୁଷ୍ୟ ଓ ମନୁଷ୍ୟେତର ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏହା ଯେ, ମଣିଷ ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଅନୁକରଣଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ । ଏହି ଅନୁକରଣ ପ୍ରବୃତ୍ତିରୁ ହିଁ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟି ସହିତ କାବ୍ୟାସ୍ୱାଦନର ରହସ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ – ଯେଉଁ ବସ୍ତୁର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶନରେ ଆମକୁ ଦୁଃଖ ଲାଗେ, ତାର ଅନୁକରଣକୁ ଦେଖି ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ ହୁଏ ।" କାହିଁକି ଆନନ୍ଦ ମିଳେ ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ କହିଥିଲେ– ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆନନ୍ଦ ମିଳିଥାଏ ।" ଏଣୁ ଯେ କୌଣସି ଅନୁକୃତିକୁ ଦେଖି ମନୁଷ୍ୟ ଆହ୍ଲାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବିରେଚନ ବା ଭାବମୋକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ (Catharsis Theory) :

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ କଳା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ବିରେଚନ ତତ୍ତ୍ୱ । 'ବିରେଚନ'ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ବିଚାରର ନିଷ୍କାସନ ବା ଶୁଦ୍ଧି । ମୂଳତଃ ଗ୍ରୀକ୍ ଭାଷାରେ ଏହାକୁ 'କାଥାରସିସ୍' କୁହାଯାଏ । ଏହା ଏକ ଚିକିତ୍ସାଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଶବ୍ଦ, ଯେଉଁଥିରେ ରେଚକ ଔଷଧି ଦ୍ୱାରା ଶାରୀରିକ ବିକାରଗୁଡ଼ିକର ଶୁଦ୍ଧିକୁ ବିରେଚନ କୁହାଯାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ବି ଏହି ଶବ୍ଦଟି ଗ୍ରୀକ୍‌ରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ତେବେ ଆରିଷ୍ଟଲଙ୍କର ଏହାକୁ ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଆଣି ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ପ୍ଲାଟୋ କାବ୍ୟ ଉପରେ ଆକ୍ଷେପ କରି କହିଥିଲେ ଯେ – କଳାରେ ଆମର ଦୂଷିତ ବାସନା ଓ ମନୋବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଥାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି କହିଥିଲେ, କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଆମର ଦୂଷିତ ମନୋବିକାରଗୁଡ଼ିକର ବିରେଚନ ବା ଶୋଧନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସେସବୁ ସମାଜ ପାଇଁ କ୍ଷତିକାରକ ନୁହେଁ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, କରୁଣା ଓ ଭୟର ଉଦ୍ରେକ ଦ୍ୱାରା ଏହି ମନୋବିକାରଗୁଡ଼ିକର ଉଚିତ ମୋକ୍ଷଣ (ବିରେଚନ) ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ, ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ କଳାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ମନୋବିକାରଗୁଡ଼ିକର ବିନାଶ କରିବା ।

ବିରେଚନ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତଙ୍କ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦ:

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ 'ବିରେଚନ ତତ୍ତ୍ୱ' ସହିତ ଭାରତୀୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତଙ୍କ 'ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦ'କୁ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । କାରଣ ଦୁହେଁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯେ, କାବ୍ୟାନନ୍ଦ ବା ରସାସ୍ୱାଦନ ମାଧ୍ୟମରେ ମଣିଷର ବାସନାର ବିରେଚନ ବା ଭାବମୋକ୍ଷଣ ହୋଇଥାଏ । ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ସାଧାରଣୀକରଣର ବାଖ୍ୟା କରି କହିଥିଲେ ଯେ, କାବ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପାଠକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଥିବା ବାସନାଗୁଡ଼ିକର ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ ଏବଂ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କର ଏହି 'ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ' ଶବ୍ଦ ସହିତ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ 'ବିରେଚନ' ଶବ୍ଦର ସମାନାର୍ଥକ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦୁଇଟି ତତ୍ତ୍ୱ ସମାନ ମନେହୁଏ । ତେବେ ଏ ଦୁଇଟି ତତ୍ତ୍ୱରେ ସାମାନ୍ୟ ବିଭେଦ ଥିବା ବି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ କେବଳ ଦୂଷିତ ବାସନାର ବିରେଚନ କଥା କହିଲାବେଳେ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ସବୁ ପ୍ରକାର ବାସନାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କଥା କହିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ବିରେଚନ ତତ୍ତ୍ୱ କରୁଣା ଏବଂ ବୀଭତ୍ସ ଭାବକୁ ଆଧାର କରିଥିବା ବେଳେ ଅଭିନବଗୁପ୍ତଙ୍କ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦ ସବୁ ଭାବକୁ ଆଧାର କରିଥାଏ । ତଥାପି ଏ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ ଅତି ନିକଟତର ମନେହୁଏ ।

କାବ୍ୟର ପ୍ରକାରଭେଦ:

ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ କାବ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ପାଞ୍ଚୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଯଥା – ୧. ମହାକାବ୍ୟ, ୨. ଟ୍ରାଜେଡ଼ି, ୩. କମେଡ଼ି, ୪. ସ୍ତୋତ୍ର, ୫. ଗୀତିକାବ୍ୟ । ଏହି ପାଞ୍ଚୋଟି ମଧ୍ୟରୁ ସେ ପ୍ରଥମ ତିନୋଟିକୁ ମୁଖ୍ୟ ଓ ଶେଷ ଦୁଇଟିକୁ ଗୌଣ ଭାବେ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥିଲେ ।

ମହାକାବ୍ୟକୁ ସେ "ଉଚ୍ଚତର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ପଦ୍ୟବଦ୍ଧ ଅନୁକୃତି" ବୋଲି କହି ତାର ଅନେକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ, ମହାକାବ୍ୟ ହେଉଛି କାବ୍ୟର ଏକ ବିଭାଗ । ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ସମୟରେ ଘଟୁଥିବା ଅନେକ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରେ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାର ଆକାର ବୃହତ୍ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହାବ୍ୟତୀତ ସେ ମହାକାବ୍ୟର ଚାରୋଟି ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ, ଯଥା– କଥାବସ୍ତୁ,

ଚରିତ୍ର, ବିଚାରତତ୍ତ୍ୱ ଓ ପଦାବଳୀ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥିଲେ । ମହାକାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁରେ ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଯଥା -୧. ଏହା ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଥାଏ । ୨. ଏହାର କ୍ଷେତ୍ର ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥାଏ ୩. ଏହାର କାହାଣୀ ବିସ୍ତୃତ ହେଲେ ମଧ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଘଟଣାରେ ସୁସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ୪. ଏଥିରେ ପୂର୍ବାପର କ୍ରମ, ସମ୍ଭାବ୍ୟତା, ତଥା କୌତୁହଳ ଆଦି ଗୁଣ ରହିଥାଏ ।

ମହାକାବ୍ୟର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତ ଥିଲା ଯେ, ସେମାନେ ଭଦ୍ର, ବୈଭବଶାଳୀ, ଯଶସ୍ୱୀ, କୁଳୀନ, ଉଦାର ତଥା ସହଜ ମାନବଗୁଣ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବେ । ତାଙ୍କର ଶୈଳୀରେ ଗରିମା ଓ ପ୍ରସାଦ ଗୁଣ ଥିବ । କଥାବସ୍ତୁ, ଚରିତ୍ର, ଶୈଳୀ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହାକାବ୍ୟ ଏକ ଆଦର୍ଶ ରଚନା ହୋଇଥାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ଏହି ଧାରଣା ଭାରତୀୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ମହାକାବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣା ସହିତ ଅନେକ କିଛି ମେଳ ଖାଉଛି ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲ ନାଟକକୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଓ କମେଡ଼ି -ଭେଦରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ସେ ଦୁଇଟି ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ତତ୍ତ୍ୱ (Tragedy Theory) :

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ କଳା ମାନବ ଜୀବନକୁ ଅନୁକରଣ କରେ । ଏ ଅନୁକରଣ ଅବିକଳ ନକଲ ନୁହେଁ, ବରଂ ମଣିଷର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ଅନୁକରଣ । ଏହି ଅନୁକରଣ ଯେଉଁଠି ଯେତେ ବଳିଷ୍ଠ, ସେ କଳା ସେତେ ଉନ୍ନତ । କାବ୍ୟକଳା ମଧରେ ନାଟକ ହେଉଛି ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କଳା । ତେଣୁ ଏହି ଅନୁକରଣ ଏଠାରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପୂର୍ଣ୍ଣତର । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ । କାରଣ ଏହା ତୁଚ୍ଛ ପ୍ରହସନ ସୃଷ୍ଟି ନକରି ମାନବ ଜୀବନର ଚରମ ସତ୍ୟ ଓ ଗଭୀରତମ ଅନୁକୃତିର ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ସଂଜ୍ଞା ହେଉଛି-

"କରୁଣ ଓ ବୀଭତ୍ସ ଭାବର ରେଚନ ନିମିତ୍ତ ସେହି ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ଘଟଣା ସମ୍ବଳିତ , ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥଳରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ନାନାଳଂକାର ସଜ୍ଜୀଭୂତା ଭାଷା ବ୍ୟବହାର ହୋଇ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରୀ ପଦ୍ଧତି ନ ହୋଇ ଅଭିନୟ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ ହୋଇଥିବା ଏକ ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ଓ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁକୃତିକୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି କୁହାଯାଏ ।"

ଗ୍ରୀସରେ 'ଟ୍ରାଗସ୍' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଛାଗଳ । 'ଟ୍ରାଗସ୍' ଶବ୍ଦରୁ 'ଟ୍ରାଜୋଡ଼ିଆ' ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି, ଯାହାର ଅର୍ଥ 'ଛାଗଳ ସଂଗୀତ' । ଏଠାରେ ଛାଗଳ ଶବ୍ଦଟି ଏକ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ । ଗୋଟିଏ ଛାଗଳର ସମ୍ମୁଖ ଭାଗ ଘଞ୍ଚ ଲୋମଯୁକ୍ତ ଓ ପଶ୍ଚାତ ଭାଗ କ୍ରମଶ ଲୋମହୀନ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଏପରି ଏକ ମାନବର ଜୀବନ ସଂଗୀତ, ଯାହାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜୀବନ ସୁଖ ସମୃଦ୍ଧମୟ ଓ ପରାର୍ଦ୍ଧ ଦୁଃଖମୟ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଶବ୍ଦ କେବଳ ଦୁଃଖାନ୍ତ ନାଟକ ଭିତରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନ ରହି ଯେ କୌଣସି ଦୁଃଖାନ୍ତ କବିତା କିମ୍ବା କାବ୍ୟକୁ ମଧ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରୁଥିଲା । ଅତଏବ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସଂଜ୍ଞାରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ଯଥା-

୧. ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ହେଉଛି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚାରୁକଳା ପରି ଏକ ଅନୁକୃତି ।
୨. ଏହା ମଣିଷର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ ।
୩. ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ଘଟଣା ଗମ୍ଭୀର ଓ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।
୪. ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଣ ଓ ବିଭତ୍ସ ଭାବର ରେଚନ ହେତୁ ସେହି ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ହୋଇଥାଏ ।
୫. ଏହାର ମାଧ୍ୟମ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଅଳଙ୍କାର ଯୁକ୍ତ ଭାଷା ହୋଇଥାଏ ।
୬. ଏହା ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ନହୋଇ ଅଭିନୟାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଛଅଟି ଉପାଦାନ ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - କଥାବସ୍ତୁ, ଚରିତ୍ର, ଚିନ୍ତା ବା ଭାବ, ଭାଷା ବା ସଂଳାପ, ସଙ୍ଗୀତ ଓ ପ୍ରେକ୍ଷା । ଏଥିରୁ କଥାବସ୍ତୁ, ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ଓ ଭାବ ହେଉଛି ଅନୁକରଣର ବିଷୟବସ୍ତୁ, ଭାଷା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ହେଉଛି ମାଧ୍ୟମ ଓ ପ୍ରେକ୍ଷା ହେଉଛି ଅନୁକରଣ ପଦ୍ଧତି ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ କଥାବସ୍ତୁ ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାଦାନ । ଏହା ହେଉଛି ନାଟକର ଆତ୍ମା । ଏଥିରେ କରୁଣ ଓ ବୀଭତ୍ସ ରସ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆନନ୍ଦ ସଞ୍ଚାର ହୁଏ । ଏହାର କଥାବସ୍ତୁରେ ଯଦି ଏ ପ୍ରକାର ରସ ଉଦ୍ରେକକାରୀ ନ ହେବ ତେବେ ତାହା ଆଦର୍ଶ ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସର୍ବଦା କଥାବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିବଦ୍ଧ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । କଥାବସ୍ତୁ ଯେତେ ବଳିଷ୍ଠ ହେବ, ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ସେତେ ବଳିଷ୍ଠ ହେବ । ଦୁର୍ବଳ କଥାବସ୍ତୁକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିବା ନାଟକରେ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଅଭିନୟ ଯେତେ ଭଲ ହେଲେ ବି ତାହା ସଫଳ ହୋଇନଥାଏ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ବଳିଷ୍ଠ କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ବଳିଷ୍ଠ ଚରିତ୍ର, ମନୋମୁଗ୍ଧକର ଦୃଶ୍ୟସଜ୍ଜା ଓ ସଫଳ ଅଭିନୟ ରହିଲେ ତାହା ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ଘଟେ । ଏହାକୁ ନାଟକରେ 'ଜୈବିକ ସଂହତି' ବା 'ଅର୍ଗାନିକ୍ ୟୁନିଟ୍' କୁହାଯାଏ ।

ଟ୍ରାଜେଡିର କଥାବସ୍ତୁ ଅତି ବିଶାଳ କିମ୍ବା ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏଣୁ କଥାବସ୍ତୁର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବୟବ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ଆଦି-ମଧ-ଅନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ହେବ ଓ ଏ ତିନୋଟି ପରସ୍ପର କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସୁତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ହେବେ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ମଣିଷର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଅନୁକରଣ କରାଯାଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଚରିତ୍ରକୁ ନୁହେଁ । କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚରିତ୍ର ଏକ ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଉପାଦାନ । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଯେଉଁ ମର୍ମରେ ଆମେ କର୍ତ୍ତାକୁ କେତେକ ଉପାଧିଭୁକ୍ତ କରିଥାଉ, ତାହା ହିଁ ଏଠାରେ ଚରିତ୍ର । ଅର୍ଥାତ୍ ଏଠାରେ କେବଳ କର୍ତ୍ତାର ନୈତିକ ଗୁଣକୁ ସୂଚୀତ କରାଯାଇଛି, ସାମଗ୍ରିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ନୁହେଁ । ସେ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟର ଏଜେଣ୍ଟ୍ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଏତ୍ତମ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନେଇ ନାଟକ ରଚନା କରାଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଚରିତ୍ରର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବିନା ନାଟକ ହୋଇନପାରେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପୁରୁଷ, ନାରୀ ବା କ୍ରୀତଦାସ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ର ଉତ୍ତମ ହେବା ସହ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସଂହତି ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପୁରୁଷ ପୌରୁଷଯୁକ୍ତ, ନାରୀ ନାରୀ ସୁଲଭ ଗୁଣ ତଥା କ୍ରୀତଦାସ ନିଜର ଅନୁରୂପ ଗୁଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ପୁରୁଷର ନପୁଂସକ ସ୍ୱଭାବ କିମ୍ବା ନାରୀର ରଣଚଣ୍ଡୀ ରୂପ କଦାପି ଉତ୍ତମ ପଦବାଚ୍ୟ ହୋଇନପାରେ । ପୁଣି ସେ ଯେଉଁ ଚରିତ୍ରର ବ୍ୟକ୍ତି ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ଚରିତ୍ର ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯଦି କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଏ, ସେଥିପାଇଁ ନାଟ୍ୟକାର ତାର ଯଥାଯୋଗ୍ୟ କାରଣ ଦେଖାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ନାୟକ ନିଶ୍ଚୟ ଗମ୍ଭୀର, ଉନ୍ନତ ପୌରୁଷଯୁକ୍ତ, ସାଧୁ ଓ ନୈତିକ ଚରିତ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ତାଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୁଖରୁ ଦୁଃଖକୁ ହେବ । ଫଳରେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ କରୁଣ ଓ ଦୟା ଭାବ ସଂଚାର ହେବ । ତେବେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତି ତ ନିଶ୍ଚୟ ସାଧୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ତେବେ କିଭଳି ଅବସ୍ଥା ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ ? ତେଣୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ନାୟକ ଯେତେବେଳେ ସାଧୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜର ଅଜଣାତରେ ଅସାଧୁ କାର୍ଯ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବସିବେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିବ । ନାୟକର ଏହି ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟକୁ 'ପେରିପେଟିଆ' କୁହାଯାଏ । 'ପେରିପେଟିଆ' ମାଧମରେ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥାରୁ ବିପରୀତ ଅବସ୍ଥାକୁ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଓ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ଫଳରେ ଏହା ଦର୍ଶକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅନୁରାଗ ସୃଷ୍ଟି କରେ । 'ପେରିପେଟିଆ' ହେଉଛି ଟ୍ରାଜିକ୍ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ମୂଳଭିତ୍ତି । ଏହା କୌଣସି ଦୈବୀ ଦୁର୍ବିପାକ ଦ୍ୱାରା ନ ହୋଇ ସ୍ୱୟଂ ନାୟକ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ । ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେବାପାଇଁ ନାୟକ ମନରେ ଯେଉଁ ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ତାକୁ 'ହାମାର୍ସିଆ' କୁହାଯାଏ । 'ହାମାର୍ସିଆ' ହିଁ ପେରିପେଟିଆର ମୂଳ ଉତ୍ସ । ଦୈବୀ ଦୁର୍ବିପାକ ଜନିତ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦ୍ୱାରା ମନରେ ଯେଉଁ ଦୁଃଖ ଜାତ ହୁଏ, ତାହା ଅପେକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟ ବହୁ ଆୟାସସାଧ କରି ନିଜେ ନିଜର ଅଜାଣତରେ ଯେଉଁ ଭୁଲ୍ କରିବସେ ତାର ଅନୁଭବ ଗଭୀର ଦୁଃଖ ଦିଏ । ଅଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆନନ୍ଦବୋଧ ବା ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ଉପଲବ୍ଧିକୁ 'ଆନାଗ୍ନରିସିସ୍' ବା ଆବିଷ୍କରଣ କୁହାଯାଏ । 'ପେରିପେଟିଆ' ଓ 'ଆନାଗ୍ନରିସିସ୍' ହେଉଛି କଥାବସ୍ତୁର ଦୁଇଟି ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଉପାଦାନ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ତୃତୀୟ ଉପାଦାନ ହେଉଛି ଚିନ୍ତା ବା ଭାବ । ଇଂରାଜୀରେ ଏହାକୁ Thought, Dianoia, Intellect କୁହାଯାଏ । ଏହାର ବିଷଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଳଂକାରଶାସ୍ତ୍ର(Rhetoric)ରେ କରିଛନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ବିଚାର ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଯାହା କରିବାକୁ ବା ନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ସଂପର୍କରେ ଯାହା ଭାବେ ତାକୁ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ବା ଭାବ କୁହାଯାଏ । ଏହା ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ଚରିତ୍ର ଓ ସେମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତା ସହ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ତ୍ୱ ଦେଇ ନଥିଲେ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଅନ୍ୟ ତିନୋଟି ଉପାଦାନ ଯଥା, ଭାଷା ବା ସଂଳାପ, ସଂଗୀତ ଓ ପ୍ରେକ୍ଷା ସଂପର୍କରେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ନାଟକର ସଂଳାପ, ଚରିତ୍ର ଓ ଚିନ୍ତାର ଭାବଗତ ପରିପ୍ରକାଶ । ଏହା ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟରେ ମଧ ରଚନା କରାଯାଇପାରେ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ସ୍ୱୟଂ ଭାଷାର ଅର୍ଥ ପଦ୍ୟରଚନା ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସଂଗୀତର ଅର୍ଥ କିଛି ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ନାହାନ୍ତି । କାରଣ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀସରେ କୋରସକୁ ଆଧାର କରି ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଗ୍ରୀସର କୃଷି ଦେବତା ଡାଇଓନିସିଆଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ଅନୁଚରମାନେ ଛେଳିଚର୍ମ ପରିଧାନ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ସ୍ତବକୁ ସମବେତ ଗାନ କରି ଉନ୍ମତ୍ତ ନୃତ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ସମବେତ ଗାନ ବା କୋରସ୍ ହିଁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ସଂଗୀତର ମୂଳବୀଜ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଏକ ଅଭିନୟାତ୍ମକ କଳା ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରେକ୍ଷା ଏକ ଉପାଦାନ । ଏହା ହେଉଛି ଅନୁକରଣର ପଦ୍ଧତି । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଯୋଗୁଁ ହିଁ ତାକୁ ଏପିକ୍ ଓ ଲିରିକ୍ ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରିହୁଏ । ମଂଚ ଉପରେ ଅଭିନେତାମାନଙ୍କର ଅଭିନୟ ହିଁ ବାସ୍ତବ ଜଗତର ଯଥାର୍ଥ ଅନୁକରଣ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ତାହା ଅଧିକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ହୋଇଥାଏ ।

କମେଡ଼ି ତତ୍ତ୍ୱ (Comedy Theory) :

କମେଡ଼ିକୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିଠାରୁ ହାଲୁକା ବା ଲଘୁହାସ୍ୟକର ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲେ । କାରଣ କମେଡ଼ିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ହୀନରୂପକୁ ଚିତ୍ରିତ କରିବା । କିନ୍ତୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ଭବ୍ୟ ରୂପକୁ ଚିତ୍ରିତ କରିବା । କମେଡ଼ିର ମୂଳ ଭାବ ହୋଇଥାଏ ହାସ୍ୟ ଓ ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭାବରେ କୌଣସି ଦୋଷ ବା ଚାରିତ୍ରିକ ବିକୃତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ, ଯାହା ଦର୍ଶକ ମନରେ ହାସ୍ୟ ସଞ୍ଚାର କରିପାରିବ । ତେବେ ଦୋଷ ଅଧିକ ଗମ୍ଭୀର ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟଥା ଏହା ହାସ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ନକରି କୌଣସି ଗମ୍ଭୀର ସମ୍ଭାବ ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ କରିବ, ଯାହା କମେଡ଼ି ନିମନ୍ତେ ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କମେଡ଼ି ଓ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଗଭୀର ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ ।

ଉପସଂହାର:

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ଯେ, କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ତାଙ୍କର ଅନୁକରଣ ତତ୍ତ୍ୱ କଳାର ମୂଳଭୂତ ପ୍ରକୃତିର ପରିଚୟ ଦେଲାବେଳେ ବିରେଚନ ତତ୍ତ୍ୱ ପାଠକଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦାନୁଭୂତିର ରହସ୍ୟ ପ୍ରକଟ କରିଥାଏଓ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ତତ୍ତ୍ୱ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ନୂତନ ଦିଗଦର୍ଶନ ପ୍ରଦାନ କରିଛି ।

❖ ❖ ❖